

לזכרו של פרופ' זאב פלק*

מאת

שמואל שילה**

כבוד הוא לי לפתוח ערב זה של הרצאות לזכרו של פרופ' זאב פלק, זיכרונו לברכה. התבקשתי לשאת כמה מלים על מפעל חייו של פרופ' פלק ז"ל בתחום המחקר. אל תהיה משימה זו קלה בעיניכם: היקף ידיעותיו והתעניינותו הרבה בתחומים מתחומים שונים הוא מרשים ביותר. כתביו רחבי יריעה, והם מתפרשים על פני תקופות המקרא, המשנה, התלמוד, הגאונים, הראשונים והאחרונים, ולא הריר את עטו גם מעניינים השייכים לתקופתנו, תקופה של שלטון יהודי במדינה עצמאית. שכנו בראשו בכפיפה אחת מדע המשפט ומדעי הרוח. איש אשכולות היה, ופרי מגדיו כטעם המן. מי שקרא במאמריו ובספריו מכיר את טעמים הערב לחיך.

אמנה לפניכם, בקצירת האומר, את התחומים שפרופ' פלק עסק בהם והשאיר אחריו גל-עד לאחרית הימים. הוא עסק בתקופת המקרא – בפרשנות, באטימולוגיה של מלים ושל ביטויים, בהסברים לרעיונות מקראיים ובהקשרם לימינו אנו, ובמשפט מקראי. את המשנה והתלמוד חקר פרופ' פלק מהיבטים משפטיים, והגה שפע של רעיונות מקוריים. נוסף על מאמרים בנושאים שונים הוא גם כתב ספר על תקופה זו, בו שילב את כלי הניתוח וההתבוננות של ההיסטוריון עם אלה של המשפטן. הוא גם התעניין והתעמק במגילות מדבר יהודה וכתב אודותיהן כמה מאמרים מאלפים.

כצאצא ליהודי אשכנז התעניין פרופ' פלק בחקר יהדות זו והקדיש לה את הדוקטורט שלו, שעסק בחקר ימי הביניים. הוא אף זיכה את הרבים ופרסם עבודה זו בספר חשוב ומרתק: נישואין וגירושין: תיקונים בדיני המשפחה ביהדות אשכנז וצרפת. חיבורו בא לבדוק תיקונים אחדים שהתקבלו במשפט העברי ואת יחסם להשפעות היצרניות – הכנסייה הנוצרית והחברה הנוצרית השכנה, וגם כאן בא לידי ביטוי השילוב המאלף של משפטן והיסטוריון.

פרופ' פלק התמקד במיוחד בדיני המשפחה. הוא לימד תחום זה בפקולטה למשפטים וגם מחוץ לכותלי האוניברסיטה. שאלת אי-השוויון בין בעל לאשתו בערה

* דברים שנאמרו בערב לזכרו של פרופ' פלק, שנערך ב-29 בנובמבר 1998, י"א בכסלו התשנ"ט.

** פרופסור מן המניין, האוניברסיטה העברית בירושלים.

בעצמותיו. הוא בתן את ההיסטוריה של מעמד האשה בקהילה היהודית כרקע לדיון בשאלות מעשיות דהאידינא. פרופ' פלק היה אחד המשפטנים המוכרים בעולם בתחום זה של דיני המשפחה. הוא היה היוזם והמייסד של האגודה הבינלאומית לדיני משפחה ועמד בין ראשיה עד לפטירתו.

בכתביו המדויקים דן פרופ' פלק גם בשאלות של דת ומדינה, משפט והלכה, רפואה, פילוסופיה, אתיקה ומחשבת ישראל, יהדות ואומנות. הוא ייסד את כתב העת דיני ישראל – שנתון לחקר המשפט העברי בעבר ובהווה, המתפרסם מטעם אוניברסיטת תל-אביב.

פרופ' פלק נסחף לתחומים רבים ולספקולציות אינטלקטואליות נועזות, לעתים אולי נועזות מדי. בניגוד לאנשי אקדמיה שגרתיים פרופ' פלק לא נמנע מהעלאת סכרה חרשה או חידוש מהפכני גם כאשר התקשה לבססן תחת ביקורת מדעית צולבת. אין ספק בלבי שבין החוקרים היום אין דומה לו בהעלאת רעיונות חדשים. פוריות זו היתה, לעתים, בעוכריו, שהרי האקדמיה היא שמרנית ביסודה, ולעתים קרובות אין דעתה נוחה ופתוחה לרעיונות חדשים. אבל פרופ' פלק לא חיכה להוכחות מוצקות לדבריו המהפכניים, אלא העלה אותם על הכתב. לו היה נכנע לתכתיבי האקדמיה, עשרות ואולי מאות ניצוצות כאלה היו נשארים בינו לבין עצמו, ולא היינו מתעשרים בהם. על פי רוב תמכתי בגישתו, וממילא נדמה היה שאין הוא יכול אחרת: רעיונותיו-מעיינותיו פרצו החוצה בזרם אדיר ובלתי פוסק של מים חיים.

חדשנותו של פרופ' פלק באה לידי ביטוי גם באופן בו הקיש מעניינים שהתרחשו בעבר לבעיות של ימינו אנו. דרכו של פלק היתה מנוגדת לדרך המקובלת והיבשה של חוקרים, במיוחד במדעי היהדות, המתמקדים בנושא מסוים שהתרחש בעבר אך ממאנים להקיש ממנו ולשאוב פתרון לבעיות שבהווה. גישה זו בלטה במיוחד בכל הנוגע לדיני המשפחה, שהיו קרובים ללבו תמיד, והוא התמודד עמה ללא הרף.

מצבה המר של העגונה מסורבת הגט נגע ללבו של פרופ' פלק, והוא העלה בעיה קשה זו לסדר היום הציבורי, התייחס אליה בהקשרים שונים, וניסה למצוא לה פתרונות של ממש במסגרת ההלכה. במקום אתר הוא הציע להוסיף תנאי כקידושין, כדי שבית-הדין יוכל לבטל את הקידושין ולתת בכך עוגן להצלת העגונה. פרופ' פלק הכיר היטב את הספרות בנדון: גם את ההצעות שהועלו בדורות עברו וגם את האופן שבו נדחו על ידי רבנים גדולים. הוא ניסה לנסח הצעה חדשה, שתענה על דברי המשיגים. הוא הדגיש "שלא מספרן של הנפגעות קובע כי גם סבלה של אחת חייב לעורר אותנו".

כשהעלה עניין זה וניתח את הבעיה וקשייה בפני קהל רחב, בעיתון "הארץ", הוא לא הסתפק בדיונים תיאורטיים. במאמר אחר שלו, שנכתב לאתר הפרסום כ"הארץ" ופורסם באחד מכתבי העת, הוא חשף את אישיותו המורכבת: תקיפות במקום שהיא נדרשת ורכות כשהמעמד מחייב אותה. הוא ציין שעורכי "הארץ" השמיטו את ההקדמה

למאמרו, בה ציין כי הוא "ניגש לעניין בדחילו ורחימו, אף על פי שאינו כדאי והגון לכך, וזה רק מתוך הרגשה שבמקום שאין איש יש להשתדל להיות איש". פרופ' פלק חזר ואמר, כי "אם פגעתי בכבודם של הרבנים ותופסי התורה, אני מבקש מחילתם: עשיתי מה שעשיתי שלא תרבה מחלוקת בישראל ושלא לראות בצערך של בנות ישראל. מי יתן ואצליח לעורר מחדש את הדין בכעיה חדשה-ישנה זו: ויגעת ומצאת – תאמין". הדברים נכתבו לפני כמעט 35 שנה. לו היה פלק אחנו היום ועוסק שוב בסוגיה זו, מסופקני אם היה מנסח את דבריו כפי שעשה אז. אולי היה מסכים עם גישת עורכי העיתון, שהסבירו כי הקדמתו נמחקה משום שלידם אין צורך להתנצל על דיון בנושא זה. ואכן, בספרו החשוב על תביעת גירושין מצד האשה בדיני ישראל, שיצא לאור כעשר שנים לאחר מאמרו המגרה ב"הארץ", ניכר כי ביקורתו כנגד הדיינים וכנגד בתי-הדין בארץ התגברה. בספרו זה הוא הציע רשימה ארוכה של הצעות מעשיות לשיפור תפקודם של בתי-הדין הרבניים בארץ. נדמה שעם כתיבת ספר זה הפך הקרע בינו לבין הממסד הדתי לקרע של ממש. בטוחני שפרופ' פלק לא שבע נחת מכך, אולם הוא היה חייב לומר את דבריו, שיצאו מן הלב והיו מיועדים לחדור ללבים של אחרים.

נוסף על הראייה ההיסטורית להעמדת בעיות האשה בפרספקטיבה רחבה, העניק פרופ' פלק שירות חשוב ביותר בכך שביסס את בקורתו על בתי-הדין על סמך מחקר שדה. כוונתי במיוחד לפרק המאלף אודות הדיינים בבתי-הדין הרבניים. הפסיקה אינה תלויה רק במהות הדין אלא גם באישיותו של הדיין, ושומה עלינו לראות ולהכיר מי הם הדיינים שלנו. תחילה ציין פרופ' פלק "כי הדיינים הם גברים חיים בארבע אמות של ההלכה, שהוא עולם הנוצר על-ידי גברים. אף-על-פי שהדיינים משתדלים בוודאי להגן על האשה כשהם מרגישים שנעשה לה עוול, ספק הוא אם מסוגלים הם להשתחרר ממשפטים קדומים מסוימים ומהשקפות פטריארכליות". פרופ' פלק הראה שהדיינים באים משכבה חברתית ספציפית מאוד שבשולי החברה ולא במרכזה. מינויים של קרובי משפחה שכיחים מאד בקרבם, חלקם מתקבלים ללא בחינות, ההשכלה הנדרשת מהם היא תורנית בלבד ואין כל זכר לדרישות נוספות, בדומה לאלה הקיימות בדרך כלל לגבי שופטים. הם אינם נדרשים לידיעת שפה זרה, לידע בדיני המשפחה של המדינה או במקצועות אחרים שיש להם השלכות על הפסיקה. אין גם דרישה לניסיון שיפוטי או מעין-שיפוטי, ודרכם מגיעים לכיסאם המכובד בבית-הדין הישר מספלי הישיבות. היכרותם את יתר חלקי העם היא אפסית, והקו המאפיין את פסיקתם הוא השמרנות. בצדק טען פרופ' פלק, כי הדיינים הם חסרי תודעה דמוקרטית: אין הם מתחשבים בציבור שאינו שומר מצוות אלא אך ורק בשלומי אמוני ישראל. הם מתאפיינים ביראת ההוראה ובכריחה מחדשנות. בבדיקה שערך פרופ' פלק בתיקים של בית-הדין הרבני בירושלים במשך שנה אחת הוא לא מצא החלטה מנומקת אחת. משמע, שכרוב המקרים

בעל דין איננו יכול להבין למה פסקו כמו שפסקו. ברוב המקרים, כתב פלק, "הם גוזרים את דברם כהלכתא בלא טעמא".

תחומים נוספים שבהם עסק פרופ' פלק הם הפילוסופיה והמוסר, תורת המשפט ומחשבת ישראל. בספרו דת הנצח וצרכי השעה דן פרופ' פלק בשאלה חשובה ביותר באמצעות השוואת שיטות המשפט של שלוש הדתות: היהדות, הנצרות והאיסלאם. השאלה שבמרכז ספרו זה היא: מה דעתם של הוגי הדעות והחכמים של שלוש הדתות על שינויים במסגרת הדת? כמצופה, הדגש בדיון הוא על חכמי ההלכה והמחשבה של היהדות. פרופ' פלק הביא בקיצור ובתמצית את דעותיהם של רבים מהוגי הדעות היהודיים, וניתח את הדרכים השונות לשינויים בדת – מבפנים – ככלים של המשפט ההשוואתי. דת הנצח מתאימה את עצמה לצרכי השעה בדרכים שונות, ובמיוחד באמצעות הערמה, פיקציה משפטית, מנהג, ברירת דין, הוראת שעה, דעתו של הציבור ועוד. ההשוואה בין הדתות מרתקת ומאלפת כאחת. הבעיה הבסיסית משוחפת לשלוש הדתות: כיצד הדת, המייצגת את דרך ה' הנצחי ולכן איננה ניתנת לשינוי, מצליחה להתפתח ולהשתנות, ולהמשיך לראות את עצמה כנצחית מעולם עד עולם?

בספר אחר העלה פלק כמה וכמה בעיות יסוד ביהדות, וביקש למצוא להן תשובות. בדרכו זו הוא הציג תשובות שונות שניתנו להן במשך הדורות, מהמקרא עד לתקופה הרבנית. כך, למשל, נדונות בספרו השאלות האם היהדות, כדת נורמטיבית, נותנת תשובה מוסרית לכל מצב שאפשר להעלות על הדעת? האם היהדות מתעלמת כליל מרעיון של מוסר מחוץ ליהדות עצמה? האם היא שוללת מוסר כמדריך לחיים, אם אותם כללי מוסר אינם מהווים חלק מהמסגרת ההלכתית? האם, תיאורטית, אפשר לפעול על-פי כללי מוסר לא הלכתיים ולהישאר חלק מהיהדות הנורמטיבית? האם ייתכן שההלכה תכלול נורמות בלתי מוסריות? אם התשובה לשאלה אחרונה זו חיובית, מה הדרך שיבחר לו יהודי נורמטיבי?

לא כאן המקום לדון בתשובותיו של המחבר, אולם כבר כעצם הצגת השאלות אנו יכולים לחוש מי היה פרופ' פלק ומהן הבעיות שהציקו לו ושניסה לפתור בדרכו שלו, בהסתמך, לעתים, על דעותיהם של אלה שקדמו לו.

אסיים את דבריי בהסברו של פרופ' פלק לעניין מסוים שקראנו בפרשת השבוע. הדברים לקוחים מפירושו לפרשה בספרו האחרון, שיצא ממש כשכבר היה על ערש דווי ולא עוד יכול היה לברך עליו את ברכת שהחינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה, כמקובל מדורי דורות כשאדם מוציא לאור ספר משלו. וכך כתב פלק בספרו דברי תורה "עד תומם" על המפגש האחרון בין לבן ויעקב, כאשר לבן משיג את מחנה יעקב לאחר מרדף: "המשא ומתן בין לבן ויעקב דומה לוועידת השלום במדריד. שני הצדדים קרובים, ודווקא משום כך עמוק הפער ביניהם. רק בלחץ המעצמה (אלקים) מסכים לבן למשא ומתן. לבן ממשיך להחזיק בתביעתו שכולו שלו (הכוונה לפסוק; ויען לבן ויאמר אל

יעקב: הכנות בנותי והבנים בני, והצאן צאני, וכל אשר אתה רואה לי הוא). למרות הברית שהם כורתים, אינם משתפים פעולה בסימון הגבול, אלא כל אחד מסמן את הגבול על ידי מיבנה משלו (מצבה, גל) וזה מאפשר מחלוקת בעתיד".

דוגמא זו היא דוגמא מובהקת לדרכו רבת השבילים של פרופ' פלק ז"ל. ספר על פרשנות המקרא, המכיל חקירות מדעיות רבות על כל עמוד ועמוד, מראה לנו שהטקסט המקראי גם מלמד אותנו משהוא שהוא רלבנטי מאוד גם היום. שילוב נדיר זה של חוקר, איש מוסר, פילוסוף ופובליציסט, משפטן ומשורר הלך מאתנו. חבל חבל, אבל זו דרכו של עולם. יהי זכרו ברוך.

